

ЎРТА ОСИЁ: ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ СОЦИАЛ –МАДАНИЙ ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИДА БУЮК ИПАК ЙўЛИНИНГ АҲАМИЯТИ

Холмирзаев Хайитбой

Низомий номидаги ТДПУ доц., с.ф.н.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7370320>

Аннотация. Қадим даврданоқ, Ўрта Осиё хусусан, ҳозирги Ўзбекистон худуди нафақат ўзининг турфа ҳил, яъни ранг-баранг ва бетакрор сўлим табиати билан балки, аҳолисининг меҳнатсеварлиги билан ҳам эътиборга молик. Улар ўзгаларга нисбатан меҳмондўст, хушфеъл ва толерант-бағрикенглиги билан алоҳида эътирофга сазовордир. Буюк Ипак йўли чораҳасида истеъқомат қилган ўзбеклар тили, дини, миллий урф-одатлари яқин бўлган уйғур, тожик, қорақалпоқ ва қирғиз каби туркий тиллик миллат вакиллари билан нафақат дўстлик ва биродарлик балки, қариндошлик ришталари билан ҳам маҳкам боғланган.

Ушбу мақолада Буюк Ипак йўли чораҳасида истеъқомат қилган ўзбек ва бошқа туркий тиллик миллат вакиллари билан ўзига хос турмуш тарзи, қадрият ва маданиятининг ўзаро уйғунлиги ҳамда ўзига хослиги хусусида мушоҳада юритилади.

Калит сўзлар: миллат, халқ, тил, аҳоли, этнология, этнография, этногенез, ватан, келажак, истиқбол, социал ҳаёт, маданий ҳаёт, ёш авлод, қирғизлар, кўп миллатлилик, миллий ўзлик, урф-одат, анъанавийлик, тил, тилишунослик.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: ЗНАЧЕНИЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Аннотация. С древних времен Средняя Азия, в частности территория современного Узбекистана, отличалась не только своим разнообразием, красочной и неповторимой природой, но и трудолюбием своих жителей. Особого признания они заслуживают за гостеприимство, доброту и терпимость по отношению к другим. Узбеков, живущих на перекрестке Великого Шелкового пути, тесно связывают не только дружба и братство, но и родственные узы с представителями тюркоязычных народов, таких как уйгуры, таджики, каракалпаки и киргизы, язык, религия и национальные традиции близки.

В данной статье рассматривается уникальный образ жизни, ценности и культура узбекского и других тюркоязычных народов, живших на перекрестке Великого шелкового пути.

Ключевые слова: нация, народ, язык, население, этнология, этнография, этногенез, родина, будущее, перспектива, социальная жизнь, культурная жизнь, молодое поколение, кыргызы, полиэтничность, национальная идентичность, традиция, традиционализм, язык, языкознание.

CENTRAL ASIA: THE MEANING OF THE GREAT SILK ROAD AND THE PROCESS OF SOCIAL AND CULTURAL INTEGRATION OF THE UZBEK NATION

Abstract. Since ancient times, Central Asia, in particular the territory of modern Uzbekistan, has been distinguished not only by its diversity, colorful and unique nature, but also by the hard work of its inhabitants. They deserve special recognition for their hospitality, kindness and tolerance towards others. Uzbeks living at the crossroads of the Great Silk Road are closely connected not only by friendship and brotherhood, but also by family ties with

representatives of the Turkic-speaking peoples, such as the Uighurs, Tajiks, Karakalpaks and Kyrgyz, language, religion and national traditions are close.

This article discusses the unique way of life, values and culture of the Uzbek and other Turkic-speaking peoples who lived at the crossroads of the Great Silk Road.

Keywords: *nation, people, national minority, history, philosophy, language, ethnology, ethnography, ethnogenesis, homeland, future, perspective, law, way of life, sociality, cultural life, future, young generation, national identity, tradition, traditionalism, language, linguistics, epic, epic, poem.*

Қадимги халқлар, жумладан Ўрта Осиё худудида истеъқомат қилган аҳоли ҳаёти ва турмуш тарзининг ҳар томонлама ривожланишида савдо ҳамда транзит йўлларнинг аҳамияти ниҳоятда катта бўлган. Милоддан аввалги III минг йилликка келиб, Ўрта Осиёнинг кўпгина худудлари қадимги аҳоли томонидан ўзлаштириб бўлинган эди. Чўл ва дашт худудлардаги кўчманчи чорвадор аҳоли воҳалардаги ўтроқ аҳоли билан ўзаро алоқаларни бронза даврига келиб янада ривожлантиради. Тарихий манбалардан маълумки, Буюк ипак йўли ташкил топмасдан анча аввалроқ Қадимги Шарқ ва Ўрта Осиё худудларида ўзаро товар алмашинув йўллари мавжуд эди.

Антропологик ва ёзма манбаларга кўра милоддан аввалги IX-VIII аср-ларда Ўрта Осиёда энг қадимги элатларнинг шаклланиши ва этник худуд-ларнинг ажралаши якунига етган давр ҳисобланади. Ушбу масаланинг ўрганиш жуда мураккаб муаммо бўлсада шубҳасиз айтиб ўтиш керакки, милоддан аввалги VI асрнинг иккинчи ярмида Эрон аҳмонийлари сулоласи-нинг Ўрта Осиёга юришлари айнан шу даврга тўғри келгани бу борада яҳамятлидир. [1, -Б. 6].

Милоддан аввалги 138 йилда Хитой императори У-Ди Чжан Цянни Ўрта Осиёга элчи сифатида жўнатди, элчининг вазифаси Хитойнинг хуннларга қарши курашида иттифоқчи топиш эди. Милоддан аввалги II-I асрларга келиб, Чжан Цян юрган йўллар бўйлаб, Хитойнинг Ўрта ва Ғарбий Осиё билан боғлаган қарвон йўли пайдо бўлади. Кейинчалик, Буюк ипак йўли номи билан машҳур бўлган йўлнинг умумий узунлиги 12 000 км ташкил этган. Ўз даврида ўлкан аҳамият касб этган Буюк Ипак йўли, Хитойнинг Сиань шаҳридан бошланиб, Шарқий Туркистон, Ўрта Осиё, Эрон ва Бобил (Месопотамия) орқали Ўрта Ер денгизигача чўзилган. [2, -Б.160].

Хитойни Ўрта Осиё билан боғловчи Буюк ипак йўли қарвонини Шарқий Туркистон орқали ўтган бўлиб, ерлик аҳоли уйғурлар, Ўрта Осиёда яшовчи аҳоли билан тил ва этник жиҳатдан яқин бўлган, кейинчалик Ислом динини кенг тарқалиши туфайли, диний эътиқод бирлиги ҳам юзага келди. Буюк ипак йўли қарвони ўтган худудларда истеъқомат қилган халқлар ҳаётига бевосита савдо қарвонининг гоҳида ижобий гоҳо салбий таъсири бўлган. Савдо-сотик алоқалари туфайли Ўрта Осиё аҳолиси ўзга халқ, миллатларнинг маданий ҳаёти ва ижтимоий турмуш тарзи билан танишиб, уларнинг ижобий жиҳатларини ўзлаштирди. Шу сабаб, ўзга тил ва динга эътиқод қилувчи Хитойликлар ҳаёти билан қисман танишув имконияти яралди.

Кун ҳақонлиги таъсирида бўлган Хитойда Ғарбий ва Шарқий Хан империясини забт этиш, ўлкани ишғол қилиш ҳамда Хитойдан Ғарбга борадиган Буюк ипак йўлини ўз назорати остига олиш учун тинмай ҳаракат қилди, айрим йилларда ўз мақсадларига

вактинча бўлсада эришган, лекин уни бутунлай Хунлардан тортиб ололмаган. [3, -Б. 128-132].

Буюк Ипак йўли ўтган худудда истеъкомат қилган аҳоли ҳаётига у фақат ижобий таъсир ўтказган фикрни олға суриш, бироз муболағали бўлади. Кези келганда таъкидлаш жоизки, шарқий Туркистон Шарқ ва Ғарбни боғлаган Буюк ипак йўлидаги муҳим худуд ҳисоблангани сабабли, доимо йирик давлатлар ҳамда жаҳонгирлар эътиборини ўзига тортган. Шу боис ҳам ўлка халқларининг кўчиш (миграция) жараёни жиддий тус олган ва бу ердаги давлатчилик тарихининг ривожланиши доимо ташқи таъсирлар остида бўлган.

Жумладан, уйғурлар тарихига кўра ҳозирги Шинжон-Уйғур мухтор райони 1955 йил 1 октябрдан бошлаб расмий жорий этилган. Шунгача мазкур ўлка рус ва ғарб адабиётида Шарқий Туркистон, Хитой Туркистони, Туркия адабиётида Дўғи Туркистон, Хитой адабиётида Шинжон (русча транс-крипцияда Синьцзян). Қадимги хитой манбаларида Шиюй (Шиюй-Ғарбий замин, Ғарбий юрт, Ғарбий мамлакатлар), XIV-аср ва XVI-XVII асрларда битилган форсизабон қўлёзмаларда Уйғурия, Уйғуристон номи билан юритилган. [4,-Б.404-407]. Буюк ипак йўли чораҳасида истеъкомат қилган миллатлар нафақат тил жихатдан балки диний эътиқодида ҳам ўхшаш жихатлар бўлгани боис, турмуш тарзида ҳам маданий трансформация жараёни юзага келган. XVIII асрдан бошлаб, уйғурларнинг Фарғона водийсига оммавий кўчишлари рўй берган. 150 йил давомида Торим водийсида манжур маъмуриятига қарши кўп кўзғолонлар юз берди. Ҳар гал улар бостирилганда минглаб уйғурлар Кўкон хонлиги худудларига кўчиб кетдилар. Айниқса, 1826-1828 йилларда Жаҳон-гирхўжа раҳбарлигида манжурлар маъмурияти зулмига қарши кўтарилган кўзғолон бостирилганда Торим водийсидан Ўзбекистонга кўчиб келувчилар кўп бўлди. Козок, олими Чўкон Валихоновнинг маълумотида кўра, “Фарғона ўлкасининг Кўкон, Шахрихон ва бошқа шаҳарларига 70 мингга яқин уйғурлар кўчиб келиб жойлашган. Ўша даврда Туркистонга кўчиб келган уйғурларнинг умумий сони 300 минг кишидан иборат бўлган”. [5, -Б. 150-160].

Шарқий Туркистонда яшаган Ислом динига эътиқод қилувчи уйғур ва дунган каби миллий озчиликни ташкил қилувчи миллатлар, тақдири юртимиз билан шу тариқа боғланган. Шунингдек, Ўзбекистонга қирғиз миллатининг жойлашувига ҳам маълум бир сабаблар бор. Шу тариқа, туркий тилда сўзлашувчи аҳоли, тақдир тақазоси билан худудимизни ватан тутди. Уларнинг аччиқ бўлсада ўз ўтмиши, тарихи, тили, миллий анъана ва урф-одатлари бор лекин, майиший ҳаётнинг ўзаро яқинлиги натижасида ўхшашлик ёки ўзаро уйғунлик рўй берган. Чунки, халқ ёки миллатнинг типологик белгиларига умумий тил, турмуш тарзи, маданият, ахлоқий қадриятлар кабилари билан бирга «халқ руҳи» ёки «халқ қалби» каби психологик хусусиятлар ҳам киради. [6,-Б.113-115].

Мамлакатимиз миллий мустақилликка эришилгандан сўнг Марказий Осиё халқларининг, хусусан ўзбек, қорақалпоқ, қозоқ, қирғиз, туркманларнинг ҳам миллий идентиклик жараёнларини англаш эҳтиёжи ва бу феноменга бўлган қизиқишлари ортди. [7,-Б.142-150]. Зеро юртимизда истеъкомат қилаётган туркий тиллик миллат вакиллари: ўзбек, уйғур, дунган, қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқ миллатлари ўзига ҳос турмуш тарзига эга лекин, урф-одат ҳамда анъаналарида ўзаро интеграцияси мавжуд. Глобал макондаги ижтимоий ўзгаришлар ҳар бир халқ ва турли этник-худудий бирликлар миллий идентикликнинг негизий элементлари бўлган маданий ўзига хослик, тил, санъат,

маънавий категориялар мазмунида ҳам муайян ўзгаришларни юзага келтириб глобаллашув жараёни таъсирида мазкур масала янада кескин тус олмоқда. [8,-Б.676-688].

Хусусан тиллар, таснифига кўра: ўзбек, қозоқ, қирғиз, туркман, қора-қалпоқ ва уйғур тиллари, қадимги туркий тиллар оиласига мансуб. Бу тиллар эволюцияси, келиб чиқиш тарихига кўра, қадимги туркий тиллар негизда пайдо бўлган ҳамда ажралиб чиққан. Бугунги кунда туркий тиллар гуруҳини ташкил этувчи тиллар соҳасида мустақил тадқиқот олиб борилса, қардош тилларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ўзвийлиги тўлиқ ақс этади.

Ҳар бир тил, маълум бир тил оилага мансуб, ёки турдош бўлишидан қатъий назар ўзга тиллар таъсирига учрайди. [9,-Б.2278-3075]

Аксарият, собиқ шўро ҳукмрон-лиги таъсирида бўлган туркий тиллар тараққиётига фақатгина қардош ёки турдош тилларгина эмас, балки рус тили чуқур таъсир ўтказган. Шунингдек, ўрал-олтой тиллари ҳам туркий тилларга нисбатан сезиларли таъсирда бўлган. Шу сабабга кўра, муайян туркий тиллардаги интеграция ҳодисаларини изоҳлашда юқорида келтириб ўтилган тиллар билан қиёслашга ҳам тўғри келади. Тиллар интеграциясини қиёсий ўрганиш, таҳлил жараёнида туркий тиллар, ўрал-олтой тиллари билан узвий, сифатда ўрганиш лозим бўлади. Чунки, тилларнинг грамматик шакллари генезисини ёритишда интеграция ҳодисаларнинг ўзаро таъсири ва боғлиқлигини ҳисобга олиб, чуқур ҳамда тизимлик таҳлилни амалга ошириш керак бўлади. Тилларнинг шаклланиши ва ўзгаришларини аниқ, мантиқий фикр орқали исботлаш керак бўлади. Бу эса туркий тилларга хос грамматик шаклларнинг тараққиёти ва умумий тузилиш моделини кўрсатиш имкониятини яратади. [10]

Ўрта Осиёнинг ғарбий Тянь-Шан, Чотқол ва Ҳисор тоғ тизмаларидаги ғор ва қоя тошларга ишланган қоятош тасвирларида ақс этган ов ва меҳнат қуроллари, бугунги кунда ибтидоий ҳаёт тарзини ўрганишга қўл келади. Шунингдек, қоятош тасвирларида ифодаланган инсонларнинг уст-бошларида ҳам бугунги кунда амалда бўлган тасвир ва шаклларга нисбатан айнан ҳамда ўхшаш жиҳатлар кўплаб учрайди. Бу каби қоятош тасвирларининг нисбатан мукамал ифодаси Сурхондарёнинг Зараутсой ва Нуротанинг Сармишсой дараларидаги қоятош тасвир, суратлар билан қиёслаш, солиштиришдан фарқли жиҳатлар аниқланади.

Антик давр грек тарихчиси Геродотнинг “Тарих” ва Страбоннинг “География” асарида нисбатан озчиликни ташкил этган скиф қабиласига оид фикрга кўра қадимги Ўрта Осиё ҳудудида азалдан яшаган қирғизларнинг ўтмиш аждоди деган тўхтамга келинган. Аммо, Ўзбекистон ҳудудида яшовчи қирғизлар “...Совет тарихчиси К. И. Петров гипотезасига кўра Сибирнинг Олтой ўлкаси ва Енисей дарёси ҳудудида яшаган қирғизлар, Ўрта Осиёга шимолдан кириб келган. Ўтроқлашиш даврида шарқий кипчоқлар билан аралашуви (интеграцияси) натижасида улардан Олтой қирғизлари келиб чиққан. Ўрта Осиёда камчиликни ташкил қилган скиф қабиласининг сак, скиф, гун ва карлук каби турк ҳамда эрон тиллик қабилар таъсирида шаклланган қирғизлар Қирғизистон жанубида жойлашган”-деган фикрни олға суради. [11]. Ўрта Осиё хусусан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган аждодларнинг кўп асрлик тарихида халқ амалий безак санъати турлари бой ва ранг-баранг бўлиб, ўтмиш маданий меросимизнинг энг ажойиб, бетакрорлигини ўзида ақс этирган. [12,-Б.59-60].

Ўзбек диёрида вужудга келиб, тараққий этган амалий санъат турлари бемисил ва бетакрорлиги билан дунёга машхур. Бундай тараққийёт босқичлари хақида фикр юритганда ўзбек амалий безак санъати турларининг қадим илдизлари, ибтидоий жамиятга ҳослигини шоҳиди бўлишимиз мумкин. Савдо карвонлари фалоиятидан келиб чиқиб, миллий ҳунармандчилик ҳам деҳқончилик, боғдорчилик ва чорвачилик билан узвий тарзда ривожланди. Кулолчилик, тўқувчилик: жун, пахта, ипак ва бошқа табиий толалардан мато ҳамда турли рўзғор ашёларини яратиш вужудга келди.

Анъанавийлик, бир воқеа ёки ҳодисанинг айнан ва ўхшаш тарзда такрорланишига нисбатан айтилади. Маданиятшунослик фанида бир воқеа, ёки ҳодиса ва жараёнларнинг айнан баъзан ўхшаш тарзда такрорланишига нисбатан анъанавийлик деб айтилади, анъанавийлик эса дин, тил, дунёқараш ва маданий-социал ҳаётнинг энг сара жиҳатларини ўзида мужассам этади [13].

Табиатдан ярим ўтроқ, кўчманчи турмуш тарзига эга бўлган Ўрта Осиё аҳолиси асосан деҳқончилик, боғдорчилик ва қисман чорвачилик билан машғул бўлган. Яшаш учун кураш, бу кишилик жамиятига доир масала бўлиб, кейинчалик маданий турмуш анъаналарида савдо-сотикнинг тараққий этишидан, табиий эҳтиёжлар ўрнини, маданий ҳаёт анъаналарига ҳос инсонлардаги яхши яшаш эҳтиёжи эгаллади. Қўл меҳнатидан ақлий меҳнат ажралиб чиқди, ов қуроли ва уй-рўзғор буюмларига нисбатан эҳтиёж кучайди балки такомиллашиб борди. Ибтидоий ҳаёт давридан мерос бўлган тошга ишлов бериш, ҳайвон суякларига жило бериш ва ёғоч ўймакорлиги ҳам секин асталик билан ривожланиб, амалий санъат намунасига айланди.

Яқин ўтмишда ўзбек амалий безак санъатининг энг ривожланган нақ-қошлик, ганчкорлик, тош ва суяк ўймакорлик, қандакорлик, пичоқчилик, бўйрачилик, заргарлик, каштачилик, зардўзлик, гиламдўзлик, кигизчилик ва саватчилик каби турлари пайдо бўлди.[14,-Б.415-419].

Амалий санъат турларининг пайдо бўлишида қадимги Ўрта Осиёга кўчиб ўтган чоравадор туркий аҳоли билан ўзаро яқин ҳамкорлик натижасида юз берди. Яшаш технологияси, миллий номлар ва уларга ҳос атамалар, бу санъат турига ҳос мактаб, услуб ҳамда соҳа ривожига улкан ҳисса қўшган номдор усталарнинг хизматларини жаҳонга машхур қилди.

XI асрда қандакорлик маҳсулотларини мис ҳамда мис қотишмаларидан тайёрлай бошладилар. Археологик топилмаларга кўра эрамиздан аввалги III аср охири ва II аср бошларида биринчи (маҳсус мис қотишмаси) тўғнағичлар Миср, Ўрта ер денгизи, Бобил (Месопатамия), Ҳиндистон ва Ўрта Осиёда кенг тарқалганлиги аниқланди. Бу ашёлар, металл буюмларига бадиий ишлов беришнинг илк намунаси эди. Тўғнағичлар, турига кўра икки ҳил бўлиб, кийим(тугма ўрнида)ларда ва соч турмагида фойдаланилган, буюмларга бўртма ёки уйма тарзда бирор-бир воқеа, ёки ҳайвон гоҳида эса ўсимликлар шакли тасвирланган. Фарғонада водийсидан топилган I-минг йиллик ўрталарига оид бўлган маросим қозони “ҳайвонот олами” услубидаги қандакорлик бўртма нақшлар билан безатилган.

Қадимги Ўрта Осиёда тараққий этган амалий санъат, Хоразимда чорвачилик ва деҳқончиликнинг барқарор ривожига сабаб, жун, пахта ва ипак матодўзлик ва гилам тўқиш соҳасида тараққий этди. Буюк ипак йўли туфайли амалий санъат намуналари ўзга худудларда ҳам рақобатбардошлиги туфайли ўша давридаёқ ўз харидорига эга бўлди.

Шунингдек, темир ва ундан ясалган рўзғор буюмлари каби қурол-яроғ воситаларига ҳам талаб кучайган эди [15].

Заминимизда олиб борилган археологик қазилар натижасида топилган ашёларнинг гувоҳлик беришича, инсониятнинг буюмларга бадиий ишлов бериш фаолияти тош асридаёқ бошланиб, асрлар оша сайқал топган. Амалий санъатга нисбатан бу қадар чуқур фалсафий ёндошиш туфайлик соҳада шартлилик, стилизация ва рамзийликка асосланган бадиий безак асарлари кўпга яратилган. Ушбу тарихий омил, нафақат ўзбек миллий безак санъати ривожига туртки бўлган балки, ҳозирда жаҳонга машҳур меъморчилик ёдгорликларининг ажралмас таркибий қисми бўлган ганҷкорлик, кошинкорлик, наққошлик, ҳаттотлик ва тоштарошлик каби амалий санъат турининг ажойиб, ноёб ва бетакрорлиги кашф этди.

Амир Темури ҳукмронлиги даврига келиб, кўп асрлар аввал ўтмишга айланган Буюк ипак йўли қайта тикланди. Ҳунармандчилик тармоқларининг ривожланиши учун маҳаллаларда ҳунармандлар гузарлари барпо этилиб, ушбу соҳанинг ривожига эътибор қаратилган. Янги бозорлар, раста, тим ва тоқилар қурилиб, савдо марказларига айланди. Тўқимачилик, кулолчилик, мисгарлик, темирчилик ва бинокорлик соҳалари асосий ўрин тутган. Тўқимачиликда канош ва жуни қайта ишлашдан мато тўқиш, ипакдан шойи, атлас ва беқасам каби газламалар яратилган бўлса, пахта ва шойини кўшиб тўқишдан адрас, кимхоб, банорас ва духоба каби турли ҳилдаги арарлаш газламалар тўқилган. Пахта толасидан нафис ҳарир матосини тўқиш билан кундаликда талаб кучли бўлган чит, қалами, алак ва бўз каби газламалар яратилди. Бу мато ва газламалар нафақат мамлакат ички бозорларида балки хорижий савдогарлар томонидан кўшни ҳамда узоқ давлатларга ҳам олиб бориб сотилган.[16].

Ҳунармандчилик буюмларига ишланган нақшларда бадиий жиҳат янада нозиклашди, майда ислимий ҳамда ёзувли нақшлар янада кўпроқ ишлатилди. Россиянинг Эрмитаж музейида сақланаётган шамдонларга садаф ёрдамида бетакрор нақшлар ишланган, эшик ҳалқаси ва етти хил метал қоришмасидан қуйилган “қозон”га ҳам садаф қадалиб, шабака ҳалқаларга кандакорлик ва рихтагарлик услубида ўсимликсимон нақш ҳамда юксак бадиий ҳусниҳат ишланган. Жумладан, Аҳмад Яссавий мақбарасидан олиб кетилган афсонавий қозон ишлаш услуби, ҳажм жиҳатидан дунёда ягона бўлиб, уни табризлиқ рихтагар Абдул-азиз ибн Шарофиддин ясаган.

Халқ амалий безак санъати, инсон ижодий тафаккури маҳсули сифатида кишиларнинг маънавий оламини бойитиб, бадиий онг, дунёқараш ва дидини шакллантириб, руҳиятини тарбиялайди. [17]

Руи Гонсалес де Клавихонинг сафар хотиралари биринчи марта 1582 йил Аргонте де Молина шаҳрида “Буюк Темури тарихи” номи билан нашр этилди. Асарда Амир Темурнинг Самарқанддаги Боғи Дилқушода ўтказган қабул маросими, ушбу боғ тавсифи, шунингдек, Амир Темурнинг меъморчилик, ободончилик ва бошқа турдош соҳаларни такомил учун олиб борган сиёсати батафсил баён этилган. У Яқин Шарқ ва Ўрта Осиё халқлари тарихи бўйича қимматли манба ҳисобланади.

XV аср миниатюраларининг аксариятида шарқ шеърятининг қаҳрамон-лари: Лайли ва Мажнун, Хусрав ва Ширин, Рустами дoston жанрномалари лавҳалари тасвирланди. Умуман миниатюра санъати Ироқ, Эрон, Хуросон, Мовароуннаҳр ва Ҳиндистонгача бўлган ҳудудда бир даврга хос бадиий- эстетик ҳодиса эди. Бу ҳодиса

Темурийлар билан боғлиқ бўлиб, темурий-ларнинг соҳага кўрсатган ғамхўрлиги туфайли Бағдод, Шероз, Табриз, Ҳирот, Самарқанд ва Дехли каби марказларида бир неча миниатюра мактаблари вужудга келди.

Қадимги Шарқ миниатюра санъатида асарнинг томошабин томонидан қабул қилиниши, унинг композиция ечимига боғлиқ эканлигини ёдда тутмоқ керак бўлади. Композиция-санъатнинг барча йўналишида қўлланилади. Композиция сўзи лотинча “composito” сўзидан олинган бўлиб, тузиш, бирлаштириш, боғлаш ва тасвирий санъатдаги турли хил унсурларни бир бутун яхлитликда бирлаштиришдан, бирон-бир ғояни мадҳ этиш маъносини англатади.

Самарқанд миниатюра мактаби XIV-XV асрнинг биринчи ярмида сарой мусаввирлари Абул Хайя, шогардлари: Шайх Маҳмуд Талилий, Пир Аҳмад Боғи Шамолий, Муҳаммад бин Маҳмудшоҳ ва Дарвеш Мансурлар ижоди маҳсули сифатида қарор топган. Самарқанд миниатюра мактабида яратилган туркум асарлар, миниатюраларда Хитой рассомчилиги таъсири сезилиб туради. Чунки, бу миниатюрада туркий образлар Шарқий Туркистон услубига хос тарзда ижод қилинган. Номлари зикр этилган мусаввирлар ижодида тасвир чизгилари нозик ишлаган, бўёқлар билан ишлашда ҳам ўта нафис, ранглар усталик билан қўлланган. Миниатюра санъатида тасвирнинг муҳим тасвирий ва таъсирли воситаси-ранг (колорит) ҳисобланади. Ранг орқали рассом борлиқ ёки хаёлий дунёни кўриб, маконнинг чексизлиги, моддийликни ҳажм ва фактурасини ранглар уйғунлигида ифодалашга ижодкордан юксак дид ҳамда маҳорат талаб этилади.

Ўрта асрлар Шарқ миниатюра санъати замонлар оша яшаб, ўз аъана-ларини сақлаш билан бирга изланишлар туфайли янгича сайқал топмоқда. Авваллари, Камолиддин Бехзод асарлари қахрамонлари янгича ғоя билан яратилган бўлса, эндиликда замондош ижодкорлар асарида Темурий шажараси: темурий шаҳзода ва маликалар ҳаётидан туркум асарлар яратиш анъасини кузатиш мумкин. Бу каби ижод маҳсулидан тарихий шахсларнинг оила ҳамда яқинларига бўлган муносабатни кузатиш имконияти туғилади. Ахир, Шарқда хусусан Ўрта Осиёда оила муқаддас кўрғондир. Оила инсон зоти яратилганидан бошлаб давом этиб, инсоният тарихининг ҳамма даврларида ҳар қандай тузум ва шароитда ҳам кишиларнинг асосий ва муҳим ҳамда шарафли қадриятларидан асосийси ҳисобланади. [18].

Асар дастлаб ижодкор тасаввури ва онгида пайдо бўлган ғоя қораламаси акс этиб, ижод жараёнида инсон ҳаракати, образ қиёфасидаги руҳий ўзгаришлар, мураккаб ҳиссий кечинмалар ва ўй-хаёлларни ҳам акс эттиради. Чунки, Шарқ миниатюра санъатида ижодкор учун бирон-бир воқеа ёки бадиий асар асос бўлиб хизмат қилади. Ижодкор шахс, ҳоҳ у мусаввир, бастакор, шоир ёки ёзувчи ижод жараёнида ўзининг руҳий олами маҳсули бўлган, асарида дунёқараши, тафаккур олами ва ҳиссий жараёнини мужассам этган ҳолда ижод қилади. Шу сабаб ҳам ўзбек миниатюра санъатига пойдевор бўлган буюк истеъдод эгаси Камолиддин Бехзод маънавий хазинасига йиллар, асрлар оша қайта ва қайта мурожаат этаверадилар

Хулоса ўрнида шуни эътиборга олиш лозимки, интеграция динамик жараён бўлиб, доимо ички ва ташқи омиллар таъсири остида ривожланади. Хусусан, аввал бир бутун бўлакка бирлашган қисмлар объектив ёки субъектив сабаблар бўйича ажралиб кетиши жараёни дезинтеграцияни (лотинчадан de-“бекор қилиш” + integratio –“бирикиш”)

келтириб чиқарса, уларнинг яна қайтадан бирлашиши реинтеграцияни (лотинчадан ге – “қайта” + integratio – “бирикиш”) келтириб чиқаради.

Мазкур мақолада Ўрта Осиё халқларининг ҳаётида рўй берган интиграция жараёнларининг салбий ва ижобий жиҳатларини даврий воқеа ҳамда ҳодисаларга таянган ҳолда таҳлил қилишга ҳаракат қилдик. “Интеграция” тушунчаси лотин тилидан олинган бўлиб, integratio – бирикиш, кенгайиш, integer – яхлит, ягона, маъноларини англатади, ҳамда қисмларнинг ўз хусусиятларини сақлаб қолган ҳолда бир бутунга бирлашишларини назарда тутди. Интеграция тушунчаси мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, юртимиз ибтидосидан токи ҳозирга қадар ўзбек миллати босиб ўтган тарихий йўлни гоҳо яхлит, баъзан қисман тарзда ўрганишга мувофиқ бўлди.

Хусусан, маданий интеграция–тил, урф-одат ва маданиятлараро алоқаларнинг кучайишини, иқтисодий масалар узвийлигида ўрганиш, ҳозирга қадар билганларимизни янада мустаҳкамлашга замин яратди. Шу боис ҳам маънавий баркамол шахсни шакллантириш ҳар бир даврнинг асосий мақсаддир. [19,-Б.29-32]

Макон ва замон ҳодисасига кўра ҳар бир даврда иқтисодий интеграция ўз сўзини айтган, мамлакатлар миллий манфаатларидан келиб чиқиб, ихтиёрийлик асосида, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланган ҳолда иқтисодий ривожланишни ва ишлаб чиқариш, яратувчанлик ва рақобатбар-дошликни таъминлаш мақсадида ўзаро чуқур ва барқарор ҳамкорликни йўлга қўйишни назарда тутди.

REFERENCES

1. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи: (Энг қадимги даврдан Россия босқинига қадар).-Т.: Шарқ, 2001-Б.-6
2. Ж.Кабиров, А.Сагдуллаев Ўрта Осиё археологияси: Олий ўқув юрт. студ. учун қўлланма-Т.: Ўқитувчи, 1990.-160 б.
3. Холмирзаев Х.Д.Кутадғу билик асарини социл-фалсафий таҳлили. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2018. 1-сон. 128-132 бет.
4. Hayitboy D. Kholmiraev, Khalima B. Kadirova. CENTRAL ASIA IS AN INTEGRAL PART OF WORLD CIVILIZATION. EPRA International Journal of. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal. ISSN: 2455-3662. Pp 404-407. Volume: 7Issue:5May2021.DOI:10.36713/epra2013/https://eprajournals.com/jpanel/upload/853pm_7 EPRA%20JOURNALS%203972.pdf
5. Kholmiraev Hayitboy, Kadyrova Halima. Factors affecting the culture and national identity of the Uzbek people. Philosophical Readings XIII. 4 (2021), pp. 150-160.
6. КАДИРОВА Х. МИЛЛИЙ ИДЕНТИКЛИКГА ИЖТИМОЙЛАШУВ, МАДАНИЙ, ТАРИХИЙ МЕРОС ВА ТИЛНИНГ ТАЪСИР ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ //UNIVERSITETI XAVARLARI, 2022,[1/9] ISSN 2181-7324.
7. Кадирова Х. Б. Миллий идентиклик ва миллий ўзликни англаш муаммоларини социологик тадқиқ этиш методологияси //ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2022. – №. SI-1
8. Kadirova H. The Place Of Karakalpak Ethnoculture In The Integration Of Society //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – Т. 3. – №. 04. – С. 676-688.

9. Kadirova H., Akhmedova F. Sociological Analysis of the Nation's Identity, the Levels of Feeling the National Identity in Uzbekistan //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE) ISSN. – С. 2278-3075.
10. Xolmirzaev X. D. Halimmetova R.D. Unread pages of the life story of uzbeks abroad ... galaxy international interdisciplinary research journal (giirj)Vol. 10, Issue 3, Mar. (2022)
11. Xolmirzaev X. D. Qadimgi Xorazm madaniyati evoyusiyasida madaniy sintez, integratsiya va transformatsiya jarayonlari. Page 320-328. Oriental Art and culture scientific methodical journal, Volume 3 Issue 3/September 2022
12. Кадирова Х. Б. Идентичность: воспитание гармонично-развитого человека в семье //Новый университет. Серия: Актуальные проблемы гуманитарных и общественных наук. – 2016. – №. 11-12. – С. 59-60
13. Xolmirzaev X.D., Kadirova Ya.B., Kadirova X.B. Madaniyatshunoslik. –Т.: TDPU. –В. .- 46. -138.-147. Ziyonet. uz.
14. Kadirova K. RAISING THE LEGAL AWARENESS AND LEGAL CULTURE OF CITIZENS IN SOCIETY //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В4. – С. 415-419.
15. Абдуллаев Н. С аънат тарихи. 1-т.-Т.: “Ўқитувчи”.-1986. –Б. 276.
16. Xolmirzaev X.D., Kadirova Ya.B., Kadirova X.B. Madaniyatshunoslik. –Т.: TDPU. –В. .- 46. -138.-147. Ziyonet. uz.
17. Холмирзаев Х. Д., Халимметова Р. Д. Хориждаги ўзбеклар ҳаётидан тарихнинг ўқилмаган саҳифалари. Muallim.Teacher.Учитель. 2-махсус сон. 2022. –Б.26.32.
18. Holmirzaev Nayitboy, Yusupova Eleonora. Marriage and a socio-philosophical analysis of the problems leading to divorce in Uzbekistan. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 29, No. 8s, (2020), pp. 831-837.
19. Кадирова Х. Б. Главная духовная ценность и личность человека //ФЭн-наука. – 2015. – №. 1. – С. 29-32
20. Кадырова Х., Каршиев Ш. Взаимосвязь каракалпакского и русского искусства и культуры //ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ РОССИИ И УЗБЕКИСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД. – 2018. – С. 112-114
21. Kadirova Y. LOVING THE COUNTRY IS FAITHFUL //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. В4. – С. 420-423.
22. Buvabaevna K. Y. Issues of Civil Literacy Development in the Education System //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 5477-5489.